

SPOLJNA OBELEŽJA I SIMBOLIKA NAVIJAČKIH GRUPA KAO ELEMENTI BEZBEDNOSNE PROCENE¹

Vladimir Šebek²

Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu, Srbija

Nikola Jelic³

FK Crvena zvezda, Beograd, Srbija

APSTRAKT

Navijačke grupe predstavljaju složene subkulturne zajednice čija se identifikacija zasniva na simbolima, ritualima i sistemu internih vrednosti. Sa stanovišta kriminologije i kriminalistike, ovi elementi imaju poseban značaj jer omogućavaju razumevanje mehanizama grupne kohezije, hijerarhije i potencijalne sklonosti ka devijantnim oblicima ponašanja. Rad se fokusira na analizu spoljašnjih obeležja navijačke subkulture, sa posebnim naglaskom na grupu Bad Blue Boys iz Zagreba, kao tipičnom primeru urbane navijačke zajednice u jugoistočnoj Evropi. Posebna pažnja posvećena je interpretaciji tetovaža, boja, slogana i drugih simbola koji funkcionišu kao vizuelni kodovi identiteta, statusa i pripadnosti. Na osnovu analize dostupne literature i policijske prakse, kroz tekst rada ukazujemo na važnost unapređenja profesionalnih veština za rad sa različitim zajednicama unutar policijskog rada. Razumevanje i tumačenje simbolike navijačkih grupa od suštinskog je značaja jer omogućava prepoznavanje potencijalnih rizika, diferencijaciju između identitetskih i ekstremističkih izraza, kao i izgradnju efikasnijih preventivnih i reaktivnih strategija. Zaključuje se da vizuelna simbolika, ukoliko se pravilno razume i interpretira, može predstavljati vredan analitički instrument u kriminalističkoj proceni, te doprineti razvoju savremenih modela policijske prakse u vezi sa sportskim i drugim javnim okupljanjima.

Ključne reči: subkulture; spoljašnja obeležja; upravljanje rizicima; kriminalistika; policijski rad; Bad Blue Boys; prevencija nasilja

¹ Rad je rezultat naučnoistraživačkog rada autora u okviru Programa istraživanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, koji se finansira iz sredstava Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

² dr.vladimir.sebek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0343-5400>

³ nikola.jelic@crvenazvezdafk.com, <https://orcid.org/0009-0002-9035-5579>

EXTERNAL CHARACTERISTICS AND SYMBOLISM OF FOOTBALL SUPPORTER GROUPS AS ELEMENTS OF SECURITY RISK ASSESSMENT

ABSTRACT

Football supporter groups constitute complex subcultural communities whose identity is shaped through symbols, rituals, and a shared system of internal values. From the perspectives of criminology and criminalistics, these elements are of particular significance as they facilitate an understanding of the mechanisms of group cohesion, hierarchical structures, and the potential propensity for deviant forms of behaviour. This paper focuses on the analysis of the external characteristics of football supporter subculture, with particular emphasis on the Bad Blue Boys supporter group from Zagreb as a representative example of an urban football supporter community in Southeast Europe. Special attention is devoted to the interpretation of tattoos, colours, slogans, and other symbols that function as visual codes of identity, status, and group affiliation. Drawing upon the relevant literature and police practice, the paper highlights the importance of enhancing professional competencies for engaging with diverse communities within the framework of policing. Understanding and interpreting the symbolism of football supporter groups is of fundamental importance, as it enables the identification of potential security risks, the differentiation between identity-based expressions and extremist manifestations, and the development of more effective preventive and reactive policing strategies. The paper concludes that, when properly understood and interpreted, visual symbolism may serve as a valuable analytical tool in criminalistic assessment, thereby contributing to the advancement of contemporary policing models in relation to sporting events and other public gatherings.

Keywords: subcultures, external characteristics, risk management, criminalistics, policing, Bad Blue Boys, violence prevention.

Uvod

Fenomen navijačkih grupa predstavlja kompleksan društveni i bezbednosni izazov koji obuhvata elemente kolektivnog identiteta, subkulture i potencijalnog nasilnog ponašanja. Iako se navijanje može posmatrati kao oblik izražavanja zajedništva, pripadnosti i kulturnog identiteta, određene grupe pokazuju obrasce ponašanja koji izlaze iz okvira sportskog rivalstva i prelaze u sferu delinkventnog ili nasilnog delovanja (Spaaij, 2008, p. 373; Marsh et al., 2005, p. 41). Ovakve pojave zahtevaju dublje razumevanje ne samo socioloških i psiholoških aspekata, već i kriminoloških i kriminalističkih zaključaka.

U kontekstu savremenih bezbednosnih izazova, istraživanje navijačkih grupa postaje ključno zbog njihovog uticaja na javni red i mir, kao i zbog specifične

strukture i simbolike koju razvijaju. Spoljna obeležja, kao što su garderoba, tetovaže, zastave, pokliči i rituali, imaju funkciju jasnog diferenciranja „nas“ i „njih“, ali i simboličkog označavanja teritorije i pripadnosti (Giulianotti, 2002, p. 45). Za potrebe policijskog planiranja, razumevanje ovih znakova i simbola omogućava ne samo prevenciju sukoba, već i razvoj strategija postupanja prema grupama u različitim operativnim okolnostima, naročito tokom masovnih događaja i utakmica.

Posmatrano iz ugla menadžmenta sportskih događaja, razumevanje simbolike navijačkih grupa ima značaj koji prevazilazi okvire policijskog postupanja. Organizatori sportskih priredbi, uprave klubova i službe zadužene za bezbednost sve više suočavaju svoje aktivnosti sa potrebom blagovremenog prepoznavanja potencijalnih rizika, planiranja bezbednosnih mera i očuvanja bezbednog okruženja za učesnike i gledaoce. U tom smislu, poznavanje vizuelnih i ponašajnih obrazaca navijačkih grupa predstavlja važan element upravljanja rizicima, krizne komunikacije i donošenja odluka u procesu organizacije sportskih događaja.

Kriminološki i kriminalistički pristup proučavanju navijačkih subkultura omogućava identifikaciju obrazaca ponašanja koji imaju značaj za preventivno i operativno delovanje policije. Simboli i rituali često imaju i funkcionalnu ulogu u grupnoj dinamici pokazujući hijerarhiju, status, pripadnost i spremnost na delovanje. U tom smislu, razumevanje vizuelnih i ponašajnih kodova članova navijačkih grupa doprinosi stvaranju proaktivnih modela policijskog rada koji kombinuju analitičke i operativne metode (Knežević, 2020, p. 112).

Posebnu pažnju u savremenim bezbednosnim analizama se pridaje programu obuke zasnovanom na konceptu Behavioural Detection Officer (u daljem tekstu: BDO), razvijenim u okviru britanskih bezbednosnih struktura (National Protective Security Authority – NPSA, 2023). Ovi programi polaze od integrisanog pristupa posmatranju i tumačenju ponašanja, pri čemu se kombinuju elementi neverbalne komunikacije, situacione psihologije i operativne procene rizika. Cilj nije etiketiranje pojedinaca već pravovremeno prepoznavanje obrazaca ponašanja i simbolike koji mogu ukazivati na potencijalne bezbednosne rizike. U tom smislu, BDO modeli predstavljaju dragocen resurs za policijske strukture jer omogućavaju unapređeno planiranje, alokaciju resursa i preventivno delovanje u situacijama gde tradicionalne metode policijskog rada nisu dovoljne. Primena ovakvih pristupa u analizi navijačkih grupa doprinosi razvoju proaktivne bezbednosne prakse koja se oslanja na razumevanje subkulturnih kodova i ponašajnih obrazaca, čime se značajno podiže efikasnost operativnog rada i smanjuje mogućnost eskalacije nasilja na sportskim i javnim događajima. Svakako, ne smemo izostaviti činjenicu da liderske veštine i sposobnosti rešavanja konflikata na nivou kluba doprinose bezbednosnoj kulturi i unapređuju saradnju sa policijom (Ilić et al., 2024).

Iako je u dosadašnjoj literaturi fenomen navijačkih grupa analiziran prevashodno sa sociološkog, kriminološkog i psihološkog aspekta, znatno je manje radova koji spoljašnja obeležja i simboliku navijačkih grupa posmatraju kao elemente kriminalističke i bezbednosne procene, istovremeno povezujući ova saznanja sa upravljanjem bezbednošću sportskih događaja. Posebno je nedovoljno istražena mogućnost da se tumačenje vizuelnih i ponašajnih indikatora integriše u proces planiranja bezbednosnih mera od strane policije, organizatora sportskih priredbi i sportskih klubova. Upravo u tom segmentu oglada se naučni doprinos ovog rada.

Stoga, predmet ovog rada jeste analiza spoljašnjih obeležja i ponašajnih pokazatelja navijačkih grupa kroz prizmu kriminološkog i kriminalističkog pristupa, uz poseban osvrt na praktični slučaj grupe Bad Blue Boys iz Zagreba. Cilj rada je da se, kroz analizu spoljašnjih obeležja i simbolike navijačkih grupa, prikaže njihov značaj za kriminalističku i bezbednosnu procenu, kao i da se ukaže na mogućnosti primene ovih saznanja u upravljanju rizicima tokom sportskih događaja. Posebna pažnja posvećena je mogućnostima primene dobijenih rezultata, ne samo u radu policije i drugih bezbednosnih službi, već i u radu organizatora sportskih priredbi, sportskih klubova i drugih subjekata odgovornih za planiranje i sprovođenje mera bezbednosti.

Nakon uvodnih razmatranja i definisanja metodološkog okvira, u radu se analiziraju relevantni kriminološki i kriminalistički pristupi proučavanju navijačkih grupa, kao i njihova spoljašnja obeležja i simbolika. Potom se, kroz studiju slučaja navijačke grupe Bad Blue Boys, razmatraju praktične implikacije dobijenih saznanja za upravljanje bezbednošću sportskih događaja i policijsku praksu.

Metodološki okvir istraživanja

Istraživanje simbolike i ponašajnih obrazaca navijačkih grupa, s posebnim akcentom na grupu Bad Blue Boys (u daljem tekstu: BBB) , zahteva primenu kombinovanog metodološkog pristupa koji obuhvata kvalitativnu analizu sadržaja, uporednu analizu i interpretativnu sintezu. Osnovna svrha metodološkog okvira jeste da se teorijska saznanja o subkulturi i kolektivnom ponašanju povežu sa praktičnim policijskim iskustvima i empirijskim opažanjima u radu s navijačkim grupama.

Istraživanje je zasnovano na analizi javno dostupnih i otvorenih izvora informacija, koji su nakon kritičke procene njihove autentičnosti i relevantnosti korišćeni kao materijal za kvalitativnu analizu. Analizirani materijal obuhvatio je naučnu i stručnu literaturu, službene publikacije i izveštaje nadležnih institucija, javno dostupne fotografije i video-zapise sa sportskih događaja, medijske izveštaje, sadržaje sa zvaničnih internet stranica i profila navijačkih

grupa na društvenim mrežama, kao i druge javno dostupne vizuelne i tekstualne izvore koji prikazuju spoljašnja obeležja, simboliku i ponašajne obrasce navijačke grupe Bad Blue Boys.

Prilikom izbora materijala primenjen je princip kritičke validacije izvora, tako da su u analizu uključeni isključivo oni izvori čija je autentičnost mogla biti potvrđena kroz više nezavisnih izvora, relevantnu naučnu literaturu ili službene publikacije. Na taj način nastojalo se da se obezbedi pouzdanost i validnost analiziranih podataka, uz izbegavanje korišćenja neproverenih i nepouzdatih informacija koje su karakteristične za digitalno okruženje. Prikupljeni materijal nije korišćen radi kvantitativnog utvrđivanja učestalosti pojedinih pojava, već kao osnov za kvalitativnu analizu značenja simbola, njihove funkcije u izgradnji grupnog identiteta i procenu njihovog kriminalističkog i bezbednosnog značaja.

U istraživanju su primenjene sledeće metode:

Analiza sadržaja – korišćena za sistematsko tumačenje simbola, slogana, tetovaža i drugih vizuelnih oznaka koje su evidentirani u okviru BBB subkulture. Ova analiza obuhvata i poređenje sa relevantnim međunarodnim uzorcima (npr. studije o ruskim, latinoameričkim i zapadnoevropskim grupama), čime se omogućava identifikacija univerzalnih i lokalnih elemenata simbolike (Shoham, 2015; Bullen, 2016).

Komparativna analiza – korišćena za poređenje fenomena navijačkog identiteta u kontekstu drugih evropskih subkultura i za sagledavanje uticaja društveno-političkog konteksta na dinamiku nasilja i ritualne prakse.

Empirijska analiza policijske prakse – zasniva se na sekundarnoj obradi javno dostupnih dokumenata Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, studija Evropskog saveta,⁴ kao i programa *Behavioural Detection Officer Training*. Poseban akcenat stavljen je na primenu modela *behavioural detection* u proceni rizika tokom sportskih događaja i javnih okupljanja.

Interpretativna analiza – omogućava razumevanje simboličke funkcije obeležja (npr. tetovaže "ACAB", bročane oznake 1312, šahovnica, lavlja glava), kao i njihovog značenja u okviru procesa identifikacije i grupne dinamike. Ova metoda doprinosi stvaranju mosta između kulturne semantike i bezbednosne procene (Ferrell et al., 2015).

Primarni cilj istraživanja jeste da se razume način na koji se simbolika i ponašajni obrasci navijačkih grupa mogu koristiti kao izvor informacija za policijsku procenu rizika i planiranje intervencija. Sekundarni cilj je

⁴ Council of Europe. (2021). Standing Committee on Spectator Violence – Integrated Safety, Security and Service Approach. Strasbourg.

unapređenje profesionalnih veština policijskih službenika u tumačenju subkulturnih kodova, bez predrasuda i stereotipa, ali sa jasnim bezbednosnim implikacijama.

Kao i svako istraživanje koje za predmet ima analizu podataka koji se nalaze u okviru zatvorenih izvora informacija, ovo istraživanje ima i svoja ograničenja koja su prvenstveno metodološke prirode. Ovo podrazumeva nedostatak neposrednog empirijskog uvida u interne komunikacione kanale grupa, nemogućnost verifikacije pojedinih podataka iz neproverениh izvora i ograničen pristup zatvorenim policijskim evidencijama.

Ipak, kombinovanjem teorijskih i javno dostupnih izvora ostvarena je dovoljna pouzdanost nalaza, koja omogućava interpretativno i praktično vrednovanje i analizu fenomena.

Pregled literature i teorijski okvir: Kriminološki pristupi proučavanju navijačkih grupa

Kriminološko proučavanje navijačkih grupa razvijalo se u okviru šireg interesovanja za kolektivno nasilje, devijantno ponašanje i subkulturne oblike društvene organizacije. Od sedamdesetih godina XX veka, istraživači poput Daninga, Marfija i Viliijamsa (Dunning et al., 1988, p. 97), ukazivali su na to da nasilje na tribinama stadiona nije spontani kaos, već strukturisano i ritualizovano ponašanje, ukorenjeno u grupnom identitetu. U okviru tzv. *Leicesterske škole*, Danning i saradnici razvili su koncept „civilizacijskog procesa“ u kojem se navijačko nasilje tumači kao forma muške subkulture koja koristi fizičku konfrontaciju kao sredstvo izražavanja statusa i pripadnosti (Dunning et al., 1988, p. 61).

Kasniji autori ističu da je ponašanje navijačkih grupa kompleksno, situaciono uslovljeno i duboko povezano sa osećajem kolektivnog identiteta i proceduralne pravde (Spaaij, 2008, p. 371). Policijske intervencije koje ignorišu identitetske i simboličke dimenzije grupe često mogu izazvati eskalaciju sukoba, dok se preventivno, legitimno i proporcionalno postupanje pokazuje kao efikasniji mehanizam kontrole (Stott et al., 2012, p. 389).

Ovi nalazi potvrđuju da je razumevanje spoljašnjih obeležja i komunikacijskih kodova navijačkih grupa ključno za planiranje policijskih strategija i prevenciju incidenata.

Subkulturalne teorije i simbolička komunikacija

Subkulturalne teorije polaze od ideje da devijantno ponašanje nije samo kršenje normi, već i oblik kulturnog izraza i otpora. Hol i Džeferson (Hall i Jefferson) naglašavaju da subkulture stvaraju simboličke stilove koji omogućavaju mladima da artikulišu otpor prema dominantnim društvenim strukturama

(Hall & Jefferson, 1993, p. 13). Hebdidž (Hebdige) posebno ističe da su odeća, frizure, simboli i rituali subkulturni „jezik“ kroz koji se izražava pripadnost i distinkcija (Hebdige, 1979, p. 103). U kontekstu navijačkih grupa, ovaj teorijski okvir omogućava razumevanje zašto vizuelni i estetski elementi imaju tako snažnu komunikativnu funkciju. Grafiti, boje kluba, tetovaže ili brendovi odeće nisu slučajni ukrasi, već strukturni elementi identiteta koji grupi daju prepoznatljivost, legitimitet i kontinuitet (Giulianotti, 2002, p. 29). U kriminalističkoj praksi, ovi elementi poprimaju i operativno značenje. Analiza simbola, logotipa i boja koje koriste različite navijačke grupe omogućava policiji da razlikuje frakcije, proceni stepen rizika i prepozna moguće oblike saradnje ili sukoba između grupa (Tsoukala, 2009, p. 57). Takva analiza zahteva interdisciplinarni pristup, jer se znakovi ne mogu tumačiti izolovano već u odnosu na istoriju, ideologiju i kontekst u kojem nastaju (Frosdick & Marsh, 2010, p. 116).⁵

Teorije kontrole i prevencije

Teorije društvene kontrole polaze od pretpostavke da devijantno ponašanje nastaje kada su oslabljene veze pojedinca sa društvom. Primena ove teorije na navijačke grupe ukazuje da odsustvo poverenja u institucije, osećaj marginalizacije i frustracija mogu doprineti radikalizaciji i nasilju (Hirschi, 2002, p. 34).

Upravo zbog toga, istraživači naglašavaju važnost odnosa policije i navijača. Kada su policijske mere percipirane kao nepravedne ili diskriminatorne, povećava se solidarnost unutar grupe i spremnost na konfrontaciju (Stott et al., 2012, p. 390). Suprotno tome, legitimno i transparentno postupanje policije

⁵ U okviru kriminalističke i bezbednosne analize, interpretacija spoljašnjih obeležja navijačkih grupa ima izuzetno praktičan značaj. Na primer, u grupi BBB, simboli poput brojeva „1950“ ili „1986“ na garderobi, kapama ili transparentima označavaju godine osnivanja kluba i same grupe, ali u operativnom kontekstu često signalizuju pripadnost najorganizovanijem jezgru navijača. Boja tamno plava, koja je primarna u vizuelnom identitetu grupe, simbolizuje odanost klubu Dinamo, ali istovremeno funkcioniše i kao vizuelni marker prilikom okupljanja i kretanja članova. Simboli poput šahovnice ili lavlje glave imaju višestruka značenja, od nacionalne identifikacije do unutrašnje simbolike hrabrosti i časti. Pojava tetovaža s natpisima „BBB“, „ZG“, „Blue Brotherhood“ ili „No one likes us, we don't care“ ukazuje na lični stepen pripadnosti i lojalnosti grupi, dok veće, složene tetovaže (npr. likovi lavova, ratnika ili natpisi na gotici) označavaju status unutar grupe i viši stepen identifikacije. Grafiti sa natpisima „Zagreb City Firm“ ili „North Side“ često se koriste za označavanje teritorijalne kontrole, dok navijačke pesme sa motivima otpora i bratstva služe kao verbalni izrazi kolektivnog identiteta i spremnosti na mobilizaciju. Za potrebe kriminalističkog posmatranja, važno je razlikovati estetske oblike izraza (koji su deo kulture) od indikatora potencijalne aktivnosti visokog rizika (npr. pozivi na sukob ili ikonografija povezana sa ekstremizmom).

može ojačati mehanizme samokontrole unutar grupe i smanjiti verovatnoću incidenata (Waddington, 2008, p. 211).

Upravljanje bezbednošću sportskih događaja

Upravljanje bezbednošću sportskih događaja predstavlja značajan segment savremenog sportskog menadžmenta, jer organizacija sportske priredbe ne podrazumeva samo tehničku pripremu takmičenja, već i planiranje, koordinaciju i kontrolu bezbednosnih rizika. U tom smislu, sportski klubovi i organizatori događaja imaju važnu ulogu u stvaranju uslova za bezbedno odvijanje sportskih manifestacija, zaštitu gledalaca, sportista, službenih lica i očuvanje ugleda kluba.

Savremeni pristup upravljanju sportskim događajima zasniva se na integrisanom modelu saradnje između sportskih organizacija, redarskih službi, privatnog obezbeđenja, policije, lokalne samouprave i drugih relevantnih aktera. Bezbednosna procena u tom kontekstu ne može biti svedena isključivo na postupanje policije, već mora biti deo šireg procesa upravljanja rizicima u kojem sportski klubovi imaju aktivnu i preventivnu ulogu. Prepoznavanje vizuelnih i ponašajnih obrazaca navijačkih grupa može pomoći organizatorima da blagovremeno procene stepen rizika, prilagode kontrolu ulaza, organizuju kretanje publike, unaprede komunikaciju sa navijačima i planiraju krizne komunikacije.

Poseban značaj za sportski menadžment ima činjenica da pojedini oblici navijačke simbolike mogu proizvesti ne samo bezbednosne, već i organizacione, reputacione i finansijske posledice po sportski klub. Isticanje ekstremističkih, diskriminatornih ili uvredljivih simbola i parola može dovesti do disciplinskih postupaka, novčanih kazni, zatvaranja dela stadiona ili odigravanja utakmica bez prisustva publike. Zbog toga je razumevanje navijačke simbolike važno ne samo za policijsku procenu rizika, već i za strateško upravljanje klubom i očuvanje njegovog institucionalnog i tržišnog ugleda.

Teorije konflikta i društvene tenzije

Teorije konflikta posmatraju devijantnost kao proizvod društvene nejednakosti i borbe za moć. Navijačke grupe se, iz ove perspektive, mogu shvatiti kao mikrosocijalne zajednice otpora, koje izražavaju frustracije nastale usled političkih, ekonomskih i identitetskih tenzija (Giulianotti & Robertson, 2007, p. 139).

U takvim okolnostima, spoljna obeležja postaju više od vizuelnog izraza – ona su komunikacijski signali moći i teritorijalne kontrole. Grafiti, zastave i tetovaže funkcionišu kao „vizuelne granice“ između grupa i prostora, dok rituali i pesme imaju ulogu obnavljanja kolektivnog identiteta i spremnosti na sukob (Dunning et al., 2002, p. 147). Za kriminalističku analizu, praćenje i tumačenje ovih

znakova omogućava ne samo detekciju mogućih tačaka tenzije, već i razumevanje šireg društvenog konteksta u kojem nasilje nastaje.

Spoljna obeležja navijačke subkulture

Spoljna obeležja predstavljaju najvidljiviji segment identiteta navijačkih grupa i ključni su za razumevanje njihovog delovanja. Ona funkcionišu kao simbolički jezik grupe koji članovima omogućava da se međusobno prepoznaju, komuniciraju i afirmišu pripadnost (Giulianotti, 2002, p. 32). Za kriminalistiku, ovaj sloj identiteta ima operativni značaj, jer omogućava prepoznavanje strukture grupe, stepena radikalizacije, unutrašnje hijerarhije i potencijalnog rizika od nasilja (Stott & Pearson, 2007, p. 42). Spoljašnja obeležja ne predstavljaju samo estetski izraz, već su i alat društvene i subkulturalne kontrole. U okviru navijačkih subkultura, kontrola se sprovodi putem nepisanih pravila o izgledu, odeći, tetovažama i simbolima koje članovi smeju ili treba da nose. Time se postiže unutrašnja disciplina i prepoznatljivost.⁶ Za kriminalistiku, razumevanje tog konteksta omogućava prepoznavanje momenata prelaska između simboličkog i potrebe za reaktivnim aktivnostima u situacijama kada kulturni izrazi (pesme, boje, gestovi) postaju organizacioni signali i sredstvo mobilizacije.

Garderoba i brendovi

Odeća predstavlja jedno od osnovnih sredstava prepoznavanja i izražavanja identiteta navijačkih grupa. Kod *BBB*, tipična je tamno plava boja kao centralni vizuelni marker pripadnosti klubu GNK Dinamo Zagreb. Najčešće se koriste duksevi, jakne i majice sa natpisima "*BBB*", "*Blue Army*", "*Zagreb City Firm*", kao i simbolima lavlje glave ili šahovnice. Odevanje ima i funkcionalnu dimenziju čime omogućava uniformnost i prikrivanje identiteta u situacijama visokog rizika (Frosdick & Marsh, 2005, p. 118).

Za kriminalističku praksu, poznavanje brendova i odevnih kombinacija može pomoći u prepoznavanju frakcija (npr. mlađih ili starijih članova), kao i u detekciji grupa koje se pojavljuju prilikom međunarodnih okupljanja ili gostovanja (Fussey & Coaffee, 2012, p. 78). Pored toga, uniformnost u oblačenju često signalizira i viši stepen organizovanosti i pripremljenosti.

Tetovaže i telesni simboli

Tetovaže zauzimaju posebno mesto u vizuelnoj kulturi navijačkih subkultura. One su istovremeno lični i kolektivni marker identiteta, odnosno način da pojedinac trajno obeleži svoju pripadnost grupi, gradu ili ideji (Spaaij, 2008, p. 373). Kriminalistički posmatrano, tetovaže su *indikator dubine identifikacije* i mogu ukazivati na povezanost sa određenom frakcijom. Na primer, tetovaže na

⁶ Ovo predstavlja element koji je u teorijskom smislu u skladu sa Beckerovom koncepcijom „etiketiranja“ i stvaranja grupnog identiteta kroz vidljive oznake.

vidljivim mestima (vrat, podlaktice) često su karakteristične za članove sa dužim stažom i izraženim statusom, dok diskretnije tetovaže nose mlađi članovi u procesu integracije (Stott et al., 2012, p. 389).

Takođe, prisustvo ekstremnih simbola (npr. runskih znakova ili fašistoidnih referenci) može zahtevati bezbednosno praćenje, jer može signalizirati povezanost sa radikalnim strujama, iako u većini slučajeva oni služe kao izraz „ultras identiteta“, a ne političkog programa (Tsoukala, 2009, p. 58).

Pored kriminalističkog i bezbednosnog aspekta, upotreba ekstremističkih, rasističkih ili diskriminatornih simbola na sportskim priredbama ima i značajne posledice po sportske organizacije. Disciplinski propisi međunarodnih sportskih organizacija predviđaju sankcionisanje klubova u slučajevima isticanja nedozvoljenih simbola, transparentata ili drugih oblika govora mržnje od strane navijača. Posledice mogu obuhvatiti novčane kazne, delimično ili potpuno zatvaranje tribina, odigravanje utakmica bez prisustva publike, pa čak i druge disciplinske mere koje neposredno utiču na sportske rezultate, finansijsko poslovanje i ugled kluba. Iz tog razloga, prepoznavanje i blagovremena procena rizičnih obeležja nije važno samo za policijske službe, već i za organizatore sportskih događaja i uprave klubova, koji imaju zakonsku i organizacionu obavezu da preduzimaju mere radi sprečavanja ovakvih pojava.

Grafiti, zastave i prostorna simbolika

Grafiti predstavljaju vizuelni oblik teritorijalne komunikacije i sredstvo održavanja identiteta grupe u urbanom prostoru (Giulianotti & Robertson, 2007, p. 439). U Zagrebu, natpisi „BBB“, „North Side“, „Zagreb City Firm“ i „Blue Army“ najčešće se pojavljuju u naseljima gde dominira ova navijačka grupa. Grafiti u obliku šahovnice, lavlje glave ili plavo-belog štita funkcionišu kao simboličko prisustvo grupe i vizuelni marker teritorijalne kontrole. Zastave, baneri i transparenti koriste se prilikom utakmica i okupljanja kao pokretni znakovi identiteta. Njihova veličina i pozicija često ukazuju na status i prestiž unutar tribine. Na primer, centralno pozicioniran baner „Bad Blue Boys – North Side“ predstavlja jezgro organizacije, dok manji baneri nose oznake kvartovskih podgrupa.

Za bezbednosne strukture, analiza vizuelnih simbola u prostoru omogućava mapiranje subkulturnih teritorija i praćenje dinamike odnosa između grupa. Uklanjanje ili prekrivanje tuđeg grafita često je uvod u sukob, pa takvi događaji imaju prediktivnu vrednost u proceni rizika (Waddington, 2008, p. 215).

Navijanje, rituali i verbalna simbolika - navijanje i pesme imaju centralnu ulogu u konstruisanju kolektivnog identiteta. One funkcionišu kao verbalni kod, gde

ritam, tekst i ponavljanje stvaraju osećaj zajedništva i emociju pripadnosti (Dunning, 2002, p. 147). Kod *BBB*, najpoznatiji poklici („Za Dinamo, za Zagreb!“, „Zauvijek vjerni plavoj boji“) ističu lokalpatriotizam, dok pesme koje sadrže motive otpora reflektuju subkulturnu ideologiju nezavisnosti i prkosa.

U policijskom i obaveštajnom radu, praćenje verbalnih izraza i ritma navijanja ima analitički značaj. Pojava novih pesama ili slogana često ukazuje na promenu raspoloženja unutar grupe, bilo prema klubu, upravi, državi ili rivalskim grupama (Stott, 2007, p. 46). Pored toga, način navijanja (sinhronizovani pokreti, koordinacija, upotreba pirotehnike) može ukazivati na stepen organizovanosti i sposobnost grupe da se mobiliše. U kriznim situacijama, upravo ovi ritualni obrasci služe kao okidač za kolektivno delovanje.

Posmatrano iz ugla sportskog menadžmenta, navijačke pesme, skandiranja i slogani ne predstavljaju isključivo elemente grupne mobilizacije, već i specifičan oblik komunikacije navijača sa upravom kluba i drugim relevantnim akterima. Sadržaj poruka koje se upućuju tokom sportskih događaja može ukazivati na stepen poverenja navijača u rukovodstvo kluba, nezadovoljstvo sportskim rezultatima, protivljenje pojedinim upravljačkim odlukama ili nastanak unutrašnjih kriza koje mogu uticati na stabilnost kluba. U tom smislu, sistematično praćenje i analiza navijačkih poruka predstavljaju značajan izvor informacija za upravljanje odnosima sa navijačima i planiranje krizne komunikacije.

Kriminološko-kriminalistička analiza navijačke grupe *Bad Blue Boys* (BBB)

Simbolička praksa i strukturalni elementi grupe BBB⁷

Navijačka grupa *Bad Blue Boys* oformljena je 1986. godine i od tada razvija specifičnu ikonografiju i oblike ponašanja koji predstavljaju stabilne markere identiteta. U okviru tribinske hijerarhije, pripadnost grupi se iskazuje kroz: *boje i vizuelne simbole* – tamno plava, šahovnica, lavlja glava, natpisi „BBB“ i „Blue Brotherhood“;⁸ *prostor* – severna tribina stadiona Maksimir (poznata kao North

⁷ *Bad Blue Boys* su u radu korišćeni kao reprezentativan primer urbane navijačke subkulture, a ne kao predmet stigmatizacije ili kriminalizacije (primedba autora).

⁸ U praksi, tamno plava boja predstavlja ne samo klupski identitet, već i marker teritorijalne pripadnosti. Šahovnica, tradicionalni hrvatski simbol, u navijačkom kontekstu BBB dobija slojevito značenje: kao znak patriotizma, ali i lokalnog ponosa. U grafitima se često kombinuje s motivima lavlje glave, koja simbolizuje snagu i hrabrost. Ovakva ikonografija, kada se pojavi u kombinaciji s natpisima „North Side“ ili „ZG“, u kriminalističkoj praksi se tumači kao signal centralnog jezgra grupe.

Side), koja funkcionise kao ritualno središte grupe;⁹ *rituale i pokliče* – sinhronizovano navijanje, paljenje baklji, skandiranja i verbalni izrazi kolektivnog identiteta;¹⁰ *tetovaže i telesne oznake* – lični izrazi pripadnosti i simboli statusa.¹¹ Upravo ovi obrasci omogućavaju grupi da održava unutrašnju koheziju i da kroz ponavljanje grupnih aktivnosti stvara osećaj kontinuiteta i pripadnosti.

Kriminološki gledano, simboli BBB funkcionišu kao mehanizmi grupne kontrole i društvene komunikacije: oni ne samo da izražavaju identitet već i označavaju granicu između „nas“ i „njih“ (Hall et al., 1978, p. 52). U operativnom smislu, analiza ovih obeležja ima značaj za rano prepoznavanje rizika, jer određene promene u simbolici (npr. uvođenje novih slogana ili motiva na transparentima) mogu signalizirati promenu u organizacionom obrascu grupe.

Struktura, hijerarhija i operativna komunikacija

Unutar BBB strukture može se prepoznati nekoliko nivoa organizacije: jezgro, aktivni članovi i simpatizeri. Jezgro čine dugogodišnji pripadnici koji organizuju aktivnosti, izrađuju transparente i održavaju kontakte sa srodnim grupama u zemlji i inostranstvu. Ova hijerarhija funkcionise na principu subkulturnog kapitala gde se status stiče iskustvom, lojalnošću i dokazanim delovanjem (Thornton, 1995, p. 118).

Komunikacija unutar grupe često se odvija kroz zatvorene kanale (socijalne mreže, šifrovane poruke, usmena dogovaranja), dok su javni izrazi (pesme, grafiti, odeća) namenjeni održavanju identiteta i odvrćanju rivala. Iz kriminalističke perspektive, ovi oblici komunikacije čine simbolički sistem bez formalne hijerarhije, ali s visokim stepenom koordinacije i discipline.

⁹ Prostor „North Side“ ima status svetog mesta u kulturi BBB. Tokom utakmica visokog rizika, upravo tu dolazi do najveće koncentracije vizuelnih i verbalnih simbola grupe. Uočen je obrazac da navijači zauzimaju isti segment tribine tokom godina, čime prostor dobija ritualni karakter i funkcionise kao simbolička teritorija.

¹⁰ Poklici i pesme BBB, poput „Za Dinamo, za Zagreb!“ ili „Zauvijek vjerni plavoj boji“, služe za reprodukciju grupne solidarnosti. U empirijskim posmatranjima MUP RH, uočeno je da promena tempa i sadržaja pesama često prethodi koordinisanim akcijama ili pokušajima protesta. Paljenje baklji i sinhronizovani pokreti ruku označavaju grupnu koheziju, a u bezbednosnoj analizi mogu predstavljati signal početka organizovane aktivnosti.

¹¹ Najčešće tetovaže u BBB subkulturi uključuju natpise „BBB“, „ZG“, „Blue Brotherhood“ i „1986“. Međutim, prisutni su i međunarodni simboli navijačkog otpora poput natpisa „ACAB“ (akronim za *All Cops Are Bastards*) ili numeričkog oblika „1312“. Ove oznake u kriminološkoj analizi predstavljaju izraze antiautoritarnog stava, a ne nužno planske oblike nasilja, ali njihovo prisustvo može ukazivati na ideološku bliskost s radikalnijim ultras grupama. Uočene su i tetovaže lavova, rimskih brojeva ili ratničkih motiva, koji ukazuju na stepen posvećenosti i status unutar grupe.

Posebno je zanimljiv fenomen internog moralnog koda: unutar BBB, određena ponašanja (npr. izostanak s utakmica visokog rizika ili kršenje pravila ponašanja na tribini) tretiraju se kao oblik izdaje. Time se uspostavlja neformalna kriminološka norma, koja funkcioniše kao paralelni sistem discipline i sankcija (Frosdick & Marsh, 2005, p. 120).

Simboli i rituali BBB nisu samo kulturni artefakti već i operativni indikatori. U kriminalističkom smislu, oni se mogu analizirati kroz tri dimenzije: *komunikaciona funkcija* – simboli služe za identifikaciju, ali i za prenošenje informacija među članovima (na primer, određeni motiv na zastavi ili slogan u pesmi može označavati okupljanje određenog „jezgra“ ili poruku rivalima); *mobilizaciona funkcija* – rituali i poklici mogu delovati kao emocionalni okidači, koji motivišu grupu i stvaraju osećaj zajedničkog cilja (Stott, 2007, p. 42); i *maskirna funkcija* – upotreba uobičajenih brendova i karakteristične garderobe ima dvostruku ulogu: s jedne strane subkulturnu, a s druge funkcionalnu jer otežava prepoznavanje i individualizaciju u policijskim evidencijama (Doidge, 2015, p. 76).

Maskirna funkcija karakteristične garderobe i vizuelne uniformnosti ima značaj i sa stanovišta organizacije bezbednosti sportskih događaja. U uslovima masovnih okupljanja, sličan način oblačenja, pokrivanje lica ili upotreba identičnih modnih obeležja mogu otežati identifikaciju pojedinaca putem sistema video-nadzora, kao i primenu sistema kontrole pristupa i personalizovanih ulaznica. Iz tog razloga, organizatori sportskih priredbi prilikom planiranja bezbednosnih mera moraju uzeti u obzir mogućnost organizovanog prikrivanja identiteta, kako bi adekvatno prilagodili raspored tehničkih sredstava, redarskih službi i drugih mehanizama kontrole.

Praktične implikacije za upravljanje bezbednošću sportskih događaja i policijsku praksu

Rezultati istraživanja ukazuju da poznavanje spoljašnjih obeležja i simbolike navijačkih grupa ima praktičnu primenu u radu većeg broja subjekata koji učestvuju u organizaciji i obezbeđenju sportskih događaja. Pored policije, dobijena saznanja mogu biti od značaja za organizatore sportskih priredbi, sportske klubove, redarske službe, privatno obezbeđenje i druge institucije koje učestvuju u planiranju, sprovođenju i proceni bezbednosnih mera.

Savremeni policijski rad u kontekstu javnih okupljanja i sportskih događaja visokog rizika zahteva integrisani i višedimenzionalni pristup. U osnovi savremenog bezbednosnog pristupa nalazi se ideja da se simbolika (boje, tetovaže, natpisi, oblačenje) ne posmatra izolovano, već u kombinaciji sa ponašajnim indikatorima (gestovi, pokreti, formacije, ton navijanja) i širim kontekstom događaja. Cilj takvog pristupa nije etiketiranje, već razumevanje subkulturnih kodova i pravovremeno prepoznavanje rizika. (Perović & Đukić, 2024, 105; Gavrilović & Gajić-Glamočlija, 2024, str. 41).

U evropskoj praksi javne bezbednosti razvijeni su modeli koji povezuju interpretaciju ponašanja i simbolike u realnom vremenu. Jedan od najpoznatijih primera jeste *Behaviour Detection Officer (BDO) Training Program* koji se primenjuje u okviru *Scotland Yard-a* i britanske *Metropolitan Police Service*. Program obučava policijske službenike da prepoznaju neverbalne i kontekstualne indikatore ponašanja, izraze lica, gestove, položaj tela i simbole, sve u cilju uočavanja ranih znakova tenzije, stresa ili planirane agresije (Bullen, 2016, pp. 5–6).

Sličan pristup razvijen je u okviru britanske organizacije specijalizovane za obuke iz oblasti bezbednosti, zaštite infrastrukture i detekcije ponašanja (*British Protective Services Limited - BPS Ltd.*), čiji program *Behavioural Detection Officer* osposobljava polaznike za identifikaciju sumnjivog ponašanja u masama, naročito na sportskim događajima, kroz analizu govora tela, mikropokreta i obrazaca ponašanja (BPS Ltd., Behavioural Detection Officer Course). Britanska National Protective Security Authority (NPSA) definiše „*behavioural detection*“ kao sistematsku metodu prepoznavanja pojedinaca sa potencijalno neprijateljskim namerama, posmatranjem njihovog ponašanja i aktivnosti (NPSA, 2023).

Primena ovih modela u kontekstu navijačkih grupa omogućava procenu rizika bez predrasuda, kroz povezivanje spoljašnjih simbola i ponašajnih signala. Na primer, kombinacija simbola (natpisi „ACAB“, brojevi „1312“, plava šahovnica) i grupnih obrazaca (sinhronizovani pokreti, pokrivanje lica, zbijena formacija) može ukazati na potencijalnu grupnu mobilizaciju. Ova opažanja predstavljaju indikatore operativnog rizika ili mobilizacije pripadnika navijačke grupe koji omogućavaju pravovremenu alokaciju policijskih snaga i racionalno planiranje intervencija.

Savremena bezbednosna praksa pokazuje da uspeh policijskih operacija u velikoj meri zavisi od organizacionih kapaciteta i kvaliteta komunikacije sa publikom.

Planovi bezbednosti zasnivaju se na jasnoj podeli odgovornosti i efikasnoj dvosmernoj komunikaciji sa publikom (Gavrilović & Gajić-Glamočlija, 2024, str. 46; Perović & Đukić, 2024, str. 104). Osim toga, liderstvo, poverenje i sposobnost rešavanja konflikata predstavljaju temelj za uspostavljanje bezbednosne kulture i unapređenje saradnje između klubova, navijača i policije (Ilić, Ostojić, & Brezljajev, 2024, str. 10-15).

Jedan od najuspešnijih modela saradnje jeste *Police Liaison Team (PLT)*, razvijen u Velikoj Britaniji. Ovaj model predviđa formiranje posebnih jedinica policajaca koji su zaduženi za komunikaciju sa navijačima pre, tokom i nakon događaja, interpretaciju simbola i tonova navijanja, kao i rano prepoznavanje

indikatora napetosti. Empirijsko istraživanje sprovedeno u okviru projekta *Policing Football in England* pokazalo je da primena *PLT* pristupa smanjuje broj incidenata za više od 30% i značajno povećava poverenje javnosti u policiju (Stott, West, & Radburn, 2018, p. 12). Ovaj model potvrđuje da dijalog, razumevanje i prepoznavanje simbolike imaju veću preventivnu vrednost od samih represivnih mera.

Deceniju iza nas simbolika navijačkih subkultura se sve više prenosi u digitalni prostor kroz profile, objave i vizuelne elemente na društvenim mrežama, što je dovelo do toga da policijske strukture u Evropi i svetu razvijaju analitičke baze podataka i OSINT (*open source intelligence*) alate za praćenje i interpretaciju ovih digitalnih simbola (Ralph et al., 2024). Integracija podataka dobijenih analizom otvorenih izvora informacija (OSINT) sa kriminalističkom procenom simbolike i ponašajnih obrazaca navijačkih grupa omogućava ranije prepoznavanje bezbednosnih rizika, bolje planiranje preventivnih mera i efikasniju raspodelu policijskih i drugih resursa angažovanih na obezbeđenju sportskih događaja (Stott et al., 2018; Hope et al., 2023). Digitalna pismenost i sposobnost interpretacije simbola u *on-line* okruženju danas predstavljaju neizostavan deo obuke policijskih službenika.

Upravljanje bezbednošću sportskih događaja predstavlja proces u kome kriminalistička saznanja dobijaju svoju punu praktičnu vrednost tek onda kada budu integrisana u sistem planiranja, organizacije i realizacije bezbednosnih mera od strane svih relevantnih subjekata.

Zaključak

Navijačke subkulture, poput grupe *Bad Blue Boys*, predstavljaju složen društveni fenomen koji prevazilazi granice sportskog navijanja i postaje oblik identitetskog izraza, kolektivne solidarnosti i, u određenim okolnostima, potencijalnog bezbednosnog izazova. Njihovo proučavanje zahteva istovremeno razumevanje kulturnog, kriminološkog i bezbednosnog aspekta, jer nijedan od njih sam po sebi ne može objasniti sve dimenzije ovog fenomena.

Analiza spoljašnjih obeležja – boja, simbola, tetovaža, rituala i prostora – pokazuje da oni ne funkcionišu samo kao estetski izrazi pripadnosti, već kao komunikacijski kodovi putem kojih grupa definiše granice, vrednosti i hijerarhiju. U tom smislu, simbolika postaje jezik navijačke subkulture, a njeno razumevanje – ključni preduslov za interpretaciju ponašanja, emocija i konflikata koji prate navijački identitet.

Savremeni policijski i bezbednosni sistemi suočavaju se s izazovom kako da tumače te kodove, a da ne proizvedu dodatnu tenziju. Rešenje ne leži u jednostavnoj primeni represije, već u razumevanju kulturnog konteksta,

odnosno sposobnosti da se prepoznaju i razumeju kulturni obrasci koji oblikuju ponašanje grupa. Kada policijski službenici razumeju simbole, istorijat i rituale navijačkih grupa, oni deluju informisanije, preciznije i s većim stepenom profesionalne kontrole. Time se stvara osnova za policiju koja ne deluje isključivo kao instrument prisile, već i kao akter razumevanja i prevencije. Međutim, efikasnost policijskog delovanja zavisi ne samo od sposobnosti opažanja i detekcije rizika, već i od pravilnog prenosa i interpretacije tih informacija unutar hijerarhijske strukture od terenskog službenika do analitičkih jedinica.

Dobijeni rezultati ukazuju da analiza spoljašnjih obeležja i simbolike navijačkih grupa nema značaj isključivo u kriminalističkom otkrivanju i dokazivanju, već predstavlja važan instrument upravljanja bezbednošću sportskih događaja. Pravovremeno prepoznavanje simbola, načina oblačenja, transparentata, navijačkih poruka i drugih vizuelnih indikatora omogućava blagovremeniju procenu rizika, efikasnije planiranje bezbednosnih mera i bolju koordinaciju svih subjekata koji učestvuju u organizaciji sportskih priredbi. Konačno, moramo istaći i činjenicu da simbolika navijačkih grupa u kriminalističkoj proceni funkcioniše kao indikator potencijalnog rizika, a ne kao dokaz krivične odgovornosti.

Reference

1. Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press. 177-212
2. British Protective Services Limited BPS Ltd. (2023). Highfield-accredited Level 3 Behavioural Detection Officer Course. Preuzeto sa <https://bps-ltd.org/services/behavioural-detection-courses/>
3. Bullen, M. G. (2016). *Thief in Law: A Guide to Russian Prison Tattoos and Their Meanings*. WeLib.org.
4. Cohen, P. (1997). *Subcultural Conflict and Working-class Community*. In: *Rethinking the Youth Question*. Palgrave, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25390-6_3
5. Council of Europe. (2021). *Standing Committee on Spectator Violence – Integrated Safety, Security and Service Approach*. Strasbourg.
6. Doidge, M. (2015). *Football Italia: Italian football in an age of globalization*. (Globalizing Sport Studies). Bloomsbury Academic. <http://www.bloomsbury.com/uk/football-italia-9781472519214/>
7. Dunning, E. (1999). *Sport Matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilisation* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203025291>
8. Dunning, E., (2002). *Fighting Fans: Football Hooliganism as a World Phenomenon*. Dublin: University College Dublin Press

9. Dunning, E., Murphy, P.J., & Williams, J. (1988). *The Roots of Football Hooliganism (RLE Sports Studies): An Historical and Sociological Study* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315772875>
10. Ferrell, J., Hayward, K., & Young, J. (2015). *Cultural criminology*. SAGE Publications Ltd, <https://doi.org/10.4135/9781473919969>
11. Frosdick, S., & Marsh, P. (2005). *Football Hooliganism* (1st ed.). Willan. <https://doi.org/10.4324/9781843926078>
12. Fussey, P. and Coaffee, J. (2012) Urban spaces of surveillance. In, Ball, Kirstie, Haggerty, Kevin and Lyon, David (eds.) *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. 1 ed. London. Taylor & Francis. (doi:10.4324/9780203814949)
13. Gavrilović, A., & Gajić Glamočlija, M. (2024). Management of sports organizations – Contemporary challenges and perspectives. *Menadžment u sportu*, 15(2). <https://doi.org/10.46793/ManagSport.32G>
14. Giulianotti, R. (2002). Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football. *Journal of Sport and Social Issues*, 26(1). <https://doi.org/10.1177/0193723502261003>
15. Giulianotti, R., & Robertson, R. (2007). Forms of Glocalization: Globalization and the Migration Strategies of Scottish Football Fans in North America. *Sociology*, 41(1), 133-152. <https://doi.org/10.1177/0038038507073044>
16. Hall, S., & Jefferson, T. (Eds.). (1993). *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. Routledge, London.
17. Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978). *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: Macmillan Press
18. Hebdige, D. (1979). *Subculture: The Meaning of Style* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203139943>
19. Hirschi, T. (2002). *Causes of Delinquency* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315081649>
20. Hope, M., Radburn, M., & Stott, C. (2023). Police discretion and the role of the 'spotter' within football crowd policing: risk assessment, engagement, legitimacy and de-escalation. *Policing and Society*, 33(5), 485–500. <https://doi.org/10.1080/10439463.2023.2173193>
21. Ilić, B., Ostojić, B., & Brezljje, L. (2024). Uloga liderstva u upravljanju vaterpolo kluba Jadran iz Herceg Novog. *Menadžment u sportu*, 15(1),
22. Marsh, P. (1978). *Aggro: The Illusion of Violence*. London: J. M. Dent
23. Marsh, P., Rosser, E., & Harre, R. (1978). *The Rules of Disorder* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203985199>
24. National Protective Security Authority (NPSA). (2023). *Behavioural Detection Brochure*. London: NPSA. <https://www.npsa.gov.uk/system/files/documents/npsa-behavioural-detection-brochure-2023.pdf> ;

25. Perović, A., & Đukić, S. (2024). Značaj komunikacije u sportu. *Menadžment u sportu*, 14(1).
26. Shoham, E. (2015). *Prison Tattoos: A Study of Russian Inmates in Israel*. Cham: Springer; DOI: 10.1007/978-3-319-15871-6
27. Spaaij, R. (2008). Men Like Us, Boys Like Them: Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism: Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism. *Journal of Sport and Social Issues*, 32(4), 369-392. <https://doi.org/10.1177/0193723508324082>
28. Stott, C., (2007). *Football Hooliganism: Policing and the War on the English Disease*. London: Pennant Books
29. Stott, C., Hoggett, J., & Pearson, G. (2012). "KEEPING THE PEACE": Social Identity, Procedural Justice and the Policing of Football Crowds. *The British Journal of Criminology*, 52(2), 381–399. <http://www.jstor.org/stable/44173495>
30. Stott, C., West, O., & Radburn, M. (2018). *Policing Football in England: Dialogic Approaches to Crowd Management*. White Rose Research Repository.
31. Thornton, S. (1995). *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Cambridge: Polity Press, p. 118
32. Tsoukala, A. (2009). Security and Human Rights in the Football Stadium. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 15(1).
33. Waddington, D. (2008). *Policing Public Disorder* (1st ed.). Willan. <https://doi.org/10.4324/9781843926535>

Prijem: 16.12.2025.

Recenzija: 07.07.2026.

Prihvaćen: 21.07.2026.